

УДК 340.132

Сердюк І.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-74-78

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВНОЇ НАПОВНЕНОСТІ

Розглянуто існуючі в сучасній правничій науці підходи до розуміння поняття «реалізація норм права». На основі їх аналізу обґрунтовано авторську дефініцію цієї загальнотеоретичної категорії, що дозволяє відмежувати її від поняття «правомірна поведінка».

Ключові слова: правореалізація, реалізація норм права, класичні норми права, правомірна поведінка, процедурність, об'єкт реалізації, мета реалізації.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарату, однією зі складових якого є категорія «правотворчість», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Реалізація норм права є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики реалізації норм права: розкриття змісту однойменного поняття, співвідношення із суміжними категоріями, диференціація, характеристика форм безпосередньої реалізації норм права і застосування норм права та ін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку питання розкриття змісту поняття «реалізація норм права» належить таким фахівцям у галузі теорії права: С. Алексєєв, І. Болакан, М. Вопленко, М. Вороніна, А. Колодій, Н. Крестовська, В. Леушин, Л. Матвєєва, Д. Подпіснов, П. Рабінович, Ю. Решетов та ін.

Метою цієї статті є спроба автора на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «реалізація норм права» запропонувати такий підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, який би дозволив відмежувати її від суміжних понять, зокрема правомірної поведінки.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання логіко-семантичного і загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблеми реалізації норм права свідчить як про відмінність у поглядах учених щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

Зауважимо, що у науковій і навчальній юридичній літературі вживаються такі терміни, як словесний символ поняття, що розглядається нами: 1) правореалізація; 2) реалізація права; 3) реалізація норм права.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за загальною редакцією В. Бусела не містить трактування терміна «реалізація» як складової усіх трьох словосполучень і відсилає користувачів до слова «реалізувати». Останнє несе у собі подвійне смислове навантаження: 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [1, с. 1018]. Зважаючи на предмет дослідження, з-поміж двох вищенаведених трактувань цього терміна допустимим у плані подальшого аналізу є лише перше.

Слово «правореалізація» є складним і утворилося в результаті об'єднання двох коренів (право та реалізація). Оскільки його смислове навантаження аналогічне терміну «реалізація права», що являє собою словосполучення. Спробуємо дати відповідь на питання про те, який із двох уживаних термінів «реалізація права» чи «реалізація норм права» є більш вдалим для словесного позначення такого явища правової дійсності як втілення приписів правових норм у правомірній поведінці право-дієздатних суб'єктів.

Відповідь на поставлене нами питання знаходиться у прямій залежності від того, яке смислове навантаження несуть у собі слово «право» та словосполучення «норм права», що є складовими термінів «реалізація права» та «застосування норм права».

Передусім вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення методологічного плану. Відображенням (проявом) наявного в сучасній правничій науці плюралізму підходів до праворозуміння є різні інтерпретації терміно-поняття «право», причому в межах окремих із них (наприклад, соціологічного або психологічного) узагалі не використовується термін «реалізація права». Це й зрозуміло, адже абсурдними є навіть ідеї реалізації «живого права» чи психічної реальності у вигляді імперативно-атрибутивних емоцій.

Натомість поняття «реалізація норм права» знайшло належне теоретичне обґрунтування в нормативізмі та позитивізмі, що в останній час хоча й зазнали певних «репутаційних втрат», однак залишаються доволі впливовими у вітчизняній правничій науці. На підтвердження цієї тези наведемо такі слова С. Головатого: «Як не парадоксально, але в будь-якому разі закладена в сучасному навчальному матеріалі вітчизняного зразка методологія залишається тією самою, що й була за радянських часів. ... Досі панівна в юридичному середовищі України доктрина юридичного позитивізму є головною перешкодою на шляху так нам необхідної європеїзації української юридичної теорії й практики» [2, с. 630–631].

Слово «право» в межах нормативістського підходу вживається в суб'єктивному (як певні можливості суб'єкта, що є засобом задоволення його інтересів) й об'єктивному (як система юридичних норм, які створені або санкціоновані державою з метою регулювання найважливіших суспільних відносин) значеннях.

Саме з урахуванням першого значення В. Леушин у такий спосіб розкриває зміст поняття реалізація права: «Це здійснення юридично закріплених і гарантованих державою можливостей, проведення їх у життя в діяльності людей та їх організацій» [3, с. 376]. Запропонована вченим дефініція категорії, що розглядається нами, суттєво обмежує її обсяг, адже враховує лише реалізацію приписів уповноважених норм права, що закріплюють юридичні можливості учасників суспільного життя, залишаючи поза увагою втілення в життя приписів зобов'язуючих і забороняючих норм права.

Термін «норма права», навпаки, вирізняється своєю однозначністю і тлумачиться як формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від держави чи громадянського суспільства, реалізація якого гарантована можливістю застосування державного примусу.

Зважаючи на полісемічність слова «право» та однозначність у підході до розуміння словосполучення «норма права» (якщо не брати до уваги приписи нетипового характеру, що не мають властивостей класичних норм права (спеціалізовані норми права), а також різні погляди вчених з приводу суб'єкта, від якого можуть походити ці правила поведінки – лише від уповноважених державних органів чи й інших суб'єктів права), вважаємо більш вдалим і коректним уживання терміна «реалізація норм права» для словесного позначення поняття, що відображає правовий феномен втілення приписів правових норм у правомірній поведінці право-дієздатних суб'єктів.

У підході до розуміння категорії реалізація норм права вчені хоча й ураховують смислове навантаження слова «реалізація», однак інтерпретують її по-різному: то як практичне здійснення, впровадження або втілення права (чи норм права) в суспільну практику, то як правомірну поведінку учасників суспільних відносин, то як усвідомлену діяльність із втілення її приписів у правомірній поведінці суб'єкта. На підтвердження цієї тези наведемо окремі судження правників, у яких розкривається зміст поняття, що розглядається нами.

М. Воппенко зазначає, що термін «реалізація» в юридичній науці розуміється як практичне здійснення, впровадження або втілення права в суспільну практику [4, с. 4]. У самому ж понятті вчений виокремлює три основні моменти, або три суттєві ознаки: а) правомірність; б) спрямованість на досягнення цілей правових норм; в) здатність по-

роджувати юридичні наслідки [4, с. 5].

У руслі цього самого методологічного підходу інтерпретує поняття, що складає предмет розгляду, і П. Рабінович. Під реалізацією правових норм учений розуміє здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів [5, с. 129].

Схожий зміст укладає в цю загальнотеоретичну категорію і А. Колодій, свідченням чого є визначення її як втілення положень правових норм у фактичній поведінці (діяльності) суб'єктів права [6, с. 210].

М. Вороніна вважає, що реалізацію правових норм можна визначити як зумовлену правовими приписами правомірну поведінку учасників суспільних відносин [7, с. 405]. У такий спосіб (мається на увазі судження вченого про досліджуване явище правової дійсності) правник фактично ототожнює його з правомірною поведінкою. У зв'язку з цим небезпідставно вважаємо постановку питання про право на самостійне існування однієї з цих двох загальнотеоретичних категорій. У межах існуючої на сучасному етапі розвитку науки правової парадигми правомірну поведінку суб'єктів необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм.

Д. Подпісов під реалізацією норми права у загальному вигляді розуміє усвідомлену діяльність із втілення її приписів у правомірній поведінці суб'єкта з метою досягнення соціально корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності даної норми [8, с. 111].

Аналіз вищенаведеної дефініції поняття, що складає предмет дослідження, свідчить про те, що правник ототожнює реалізацію норми права з усвідомленою діяльністю із втіленням її (очевидно, норми права, хоча можливим проявом різночитання цього судження може слугувати і усвідомлена діяльність. – І. Сердюк) приписів у правомірній поведінці суб'єкта. У зв'язку з цим небезпідставним вважаємо питання про адекватність відображення у вищенаведеному судженні правника зв'язку між усвідомленою діяльністю суб'єкта права та його правомірною поведінкою. Зважаючи на існуючу в сучасній теорії правової поведінки парадигму, юридично значуща діяльність не може втілюватись у правомірній поведінці суб'єкта. Її та правомірну бездіяльність розглядають як можливі прояви такої поведінки.

Натомість ми поділяємо думку правника щодо мети реалізації норми права, що полягає у досягненні соціально корисного результату. Щоправда передбачення саме такого результату, як свідчать сучасні українські реалії, не завжди відповідає інтересам законодавця.

Що ж до виявлення соціальної цінності норми права, то це завдання, на нашу думку, має вирішуватися не в процесі її реалізації, а в процесі правоутворення.

Загальнотеоретична характеристика поняття, що складає предмет дослідження, вимагає з'ясування сукупності його суттєвих ознак. Цей аспект у спеціалізованій літературі або взагалі не відображений, або відображений фрагментарно, а подекуди і досить суперечливо.

Н. Крестовська та Л. Матвеева виокремлюють такі ознаки категорії «реалізація права»: 1) відповідність приписам права; 2) соціальна корисність; 3) процедурність; 4) вольовий характер; 5) державна забезпеченість [9, с. 284]. За винятком процедурності, вищенаведені риси характеризують явище правової дійсності, що іменується правомірною поведінкою суб'єктів. Підтвердженням цієї тези може слугувати така дефініція цього поняття: «правомірна поведінка – це суспільно корисні, суспільно необхідні, бажані чи допустимі акти або вчинки індивідуальних чи колективних суб'єктів, що носять свідомо-вольовий характер, відповідають (не суперечать) «літері» та «духу» об'єктивного права, забезпечуються державою і, як правило, породжують позитивні для суспільства в цілому та суб'єктів їх здійснення юридичні наслідки» [10, с. 312].

Що ж до процедурності, то вказана риса з необхідністю притаманна лише застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання. Ідея процедурності дотримання забороняючих норм права, як форми їх реалізації, взагалі позбавлена сенсу.

І. Болакан виокремлює такі ознаки поняття реалізація норм права: 1) вказівка на об'єкт реалізації (норма права); 2) вказівка на мету реалізації; 3) вказівка на практичні дії (діяння, діяльність) суб'єктів реалізації; 4) вольовий характер дій під час реалізації норм права; 5) вказівка на забезпеченість державою процесу й результату реалізації прав [11, с. 36].

Термін «вказівка», з огляду на його трактування як керівної настанови, поради [12, с. 149], не лише неодноразово та некоректно вживаний автором при визначенні ознак досліджуваного нами поняття, але й мало чого дає у гносеологічному плані. Водночас автор обгрунтовано робить наголос не на праві як об'єкті реалізації, а саме на нормі права. Щоправда і така позиція, на нашу думку, потребує певного уточнення,

Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання (дозвіл, зобов'язання та заборона), різновидів класичних норм права за таким критерієм для їхньої видової диференціації, як характер правових приписів (уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі), а також форм їх реалізації (відповідно, використання, виконання та дотримання), вважаємо більш коректним погляд на об'єкт реалізації не як абстрактну норму права, а як приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Запропонований підхід до визначення об'єкта реалізації не ігнорує і приписи нетипового, нестандартного характеру (спеціалізовані норми права), реалізація яких здійснюється опосередковано, через вищезгадані класичні норми права.

Аналіз наведених вище дефініцій поняття «реалізація норм права», а також його суттєвих ознак дає підстави для таких, що мають методологічне значення в плані розуміння цієї загальнотеоретичної категорії:

по-перше, неприпустимим вважаємо ототожнення досліджуваної категорії з поняттям правомірна поведінка, адже її необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм;

по-друге, риса процедурності з необхідністю притаманна застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання;

по-третє, важливими в плані загальнотеоретичної характеристики досліджуваної категорії є такі її аспекти, як об'єкт та мета реалізації. Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання, різновидів класичних норм права, а також форм їх реалізації, вважаємо об'єктом реалізації не абстрактну норму права, а приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Мету реалізації цих норм убачаємо в досягненні мети правового регулювання – упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин, тобто правопорядку.

Як слушно зауважив В. Лазарєв, проблема реалізації права може бути розглянута у двох напрямках: слідування праву з боку органів держави та посадових осіб; втілення права у вчинках громадян, у діяльності їх організацій і об'єднань. Однак в обох випадках, – стверджує вчений, – мова, по суті, йде про конституювання правопорядку. Для нього, як відомо, недостатньо простої наявності правових норм. Суть правопорядку полягає в тому, що на основі права складаються реальні суспільні відносини [13, с. 149].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, під поняттям «реалізація норм права» пропонуємо розуміти *втілення приписів уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих норм права в об'єктивованому волевиявленні право-дієздатних суб'єктів (їх правомірній поведінці), що, як правило, породжує правопевні для учасників суспільного життя юридичні наслідки та забезпечує досягнення мети правового регулювання – упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин.*

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Головатий С. Про людські права: лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
3. Леушин В.И. Реализация и применение права. Юридический процесс. *Теория государства и права*: учебник. Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. Москва, 1997. С. 376-398.
4. Вопленко Н.Н. Реализация права: учебное пособие. Волгоград: Изд-во ВГУ, 2001. 48 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. Київ: Атіка. 2001. 176 с.
6. Теорія держави і права: навч. посіб. А.М. Колодій та ін. За заг. ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
7. Загальна теорія держави і права: підручник. М. В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін. За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
8. Подпіснєв Д. Ознаки реалізації норм права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3 (19). С. 107-111.)
9. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Харків: ТОВ «Одісей», 2007. 432 с.

10. Сердюк І.А. Правова поведінка. *Теорія держави і права*: підручник. Кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. Дніпро, 2016. С. 314-330.
11. Болакан І.В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. № 77. С. 31-38.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
13. Лазарев В.В. Действие права и формы его реализации. *Проблемы общей теории права и государства*: учебник. Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва, 2006. С. 414-428.

Надійшла до редакції 19.04.2018

SUMMARY

Serdyuk I.A. Realization of the norms of law: issues of terminological certainty and content filling. While preparing this article the author has set the goal, based on the methodological analysis of various interpretations of the concept of "implementation of the norms of law", to suggest such an approach to understanding of this general and theoretical category, which would allow it to distinguish it from related concepts, in particular, lawful behavior.

The analysis of the existing in the modern legal science approaches to understanding of the concept of "implementation of the norms of law," as well as its essential features, allowed to formulate such interim conclusions having methodological significance in terms of interpreting of this general and theoretical category:

Firstly, we consider it unacceptable that the identification of the category under study with the notion of lawful behavior, since it should be considered as the only possible way of implementation of the provision of legal norms;

secondly, the trait of procedural necessity inherent in the application as a form of the implementation of the norms of law and only in certain cases provided for by law, is characteristic for the forms of direct implementation of the provisions of legal norms, in particular, the use and execution;

thirdly, it is important in terms of the general and theoretical characteristics of the category under study of its aspects, such as the object and purpose of the implementation. Given the dialectical relationship of the methods of legal regulation, the varieties of classical law norms, as well as the forms of their implementation, we consider the object of realization not an abstract norm of law, but the requirements of the authorizing, binding and prohibiting norms of law. The purpose of the implementation of these norms is seen in achieving the goal of legal regulation - ordering, protection and development of social relations.

Taking into account these theoretical provisions under the concept of the implementation of the norms of law we suggest to understand the implementation of the orders of the authorities, binding and prohibiting the norms of law in the objective will of identifying the legally capable persons (their legitimate behavior), which, as a rule, gives rise to certain rights for members of the public life legal consequences and ensures achievement of the goal of legal regulation - ordering, protection and development of social relations.

Keywords: realization of law, realization of the norms of law, classical norms of law, lawful behavior, procedural, object of realization, purpose of realization.

УДК 342.7

Соколов О.М. ©

суддя Печерського районного суду м. Києва

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-78-83

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено аналіз правових механізмів регулювання переміщення осіб в Україні. Зокрема, виділено три етапи розвитку правового регулювання міграційних процесів на території України. Зосереджено увагу на моменті виникнення поняття «внутрішньо переміщена особа» та закріплення його у законодавстві України.

Постановка проблеми. Міграція є поширеним явищем у світі, під яким розуміють такі територіальні переміщення населення, які супроводжуються зміною місця проживання та місця праці як у межах однієї країни, так і за її межами [1, с. 194]. При цьому

© Соколов О.М., 2018